

7. Лизун М.В., Ліщинський І.О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*. 2013. Вип. 20. С. 40-46.

УДК 341.43:341.231.231.14(477)

Галяс О.М.

*Студентка третього курсу юридичного факультету
Західноукраїнський національний університет*

Науковий керівник:

Заставна О.П

*к.ю.н., старший викладач кафедри міжнародного та європейського права
Західноукраїнський національний університет*

ЮРИДИЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ «ТРАНЗИТНИХ ЗОН» ТА ЗОН ОБМЕЖЕНОГО ДОСТУПУ ДЛЯ БІЖЕНЦІВ

Сучасна геополітична ситуація характеризується безпрецедентним зростанням кількості осіб, що потребують міжнародного захисту, спричиненим військовими конфліктами, включно з повномаштабною агресією РФ проти України, політичними кризами та зміною клімату. Ці нові реалії ставлять перед світовим порядком, зокрема перед великими акторами: державами, міжнародними організаціями, такими як ООН та ЄС, гостру проблему забезпечення прав біженців та шукачів притулку.

Проблема полягає у тому, що війни сьогодення, особливо ті, що ведуться з порушенням міжнародного гуманітарного права, призводять до масового витіснення цивільного населення, і це створює нагальну потребу в ефективних та правомірно кваліфікованих механізмах прийому. У відповідь на ці міграційні кризи, держави все частіше створюють або використовують «транзитні зони» (на кордонах, у портах, аеропортах) та «зони обмеженого доступу» (табори, ізольовані центри прийому). Фактично, ці зони функціонують як екстериторіальні простори, де застосування національного та міжнародного законодавства про притулок є свідомо обмеженим або призупиненим. Можемо виділити ще колізію між безпекою та правами людини, оскільки політика

великих акторів часто зводиться до пріоритету національної безпеки та контролю над кордонами над зобов'язаннями згідно з міжнародним правом. Зокрема, Конвенцією про статус біженців 1951 року та Європейською конвенцією з прав людини. Це породжує юридичну невизначеність щодо статусу осіб, які перебувають у таких зонах, та доступу до належних правових процедур (зокрема, процедури визначення статусу біженця). Таким чином головна проблема полягає у відсутності чіткої та єдиної кваліфікації «транзитних зон» та «зон обмеженого доступу у міжнародному та національному законодавстві багатьох країн.

Однією з найбільш гострих проблем, породжених цією юридичною невизначеністю, є порушення принципу недопущення примусового повернення (*non-refoulement*). Цей принцип є фундаментальною гарантією в міжнародному праві захисту біженців. Його закріплено у статті 33 Конвенції про статус біженців 1951 року, яка забороняє державам-учасницям будь-яким чином висилати чи повертати (*refouler*) біженця на кордон території, де його життю чи свободі загрожуватиме небезпека [2].

У сучасних умовах масового переміщення, спричиненого війнами та геополітичними конфліктами, більшість провідних вчених-міжнародників схиляються до думки, що *non-refoulement* вийшов за рамки звичайної договірної норми. Він визнається як звичаєва норма міжнародного права, що зобов'язує всі держави. Більше того, він часто розглядається як норма *jus cogens* – імперативна норма загального міжнародного права, відступ від якої неприпустимий. Це надає принципу абсолютного характеру, особливо у випадках, коли існує ризик катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (ст. 3 Європейської конвенції з прав людини) [1].

Провідні фахівці, зокрема Гай С. Гудвін-Гілл та Джейн МакАдам у праці *The Refugee in International Law*, підкреслюють, що стаття 3 має розширене тлумачення. Вони аргументують, що заборона на повернення (*refouler*) включає не лише вислання особи, яка вже перебуває на території, але й заборону на відмову у допуску на кордоні, якщо така відмова неминуче призведе до

повернення особи в небезпечну країну. Це тлумачення прямо протистоїть спробам держав-акторів уникнути відповідальності шляхом створення «транзитних зон», де, на їхню думку, особа ще не набула юридичного доступу до території [5, р.250-255].

Катрін Фуонг у своїй праці «Визначення обов'язків держав щодо біженців і шукачів притулку» розвиває цю ідею, стверджуючи, що обов'язок *non-refoulement* «закріплює допуск» (*securs admission*) особи до процедури надання притулку. Відмова у допуску на кордоні, особливо коли держава не подає жодної альтернативної процедури розгляду справи на місці, є фактично повернутим у сенсі ст. 3. Таким чином, *non-refoulement* вимагає від держави надати особі мінімальний захист у формі доступу до ефективної та непередбаченої процедури визначення потреб у захисті, що є прямим викликом «транзитним фікціям» [7, р.10-12].

Науковий консенсус підтверджує, що головна юридична проблема не у відсутності самого принципу, а у свідомій спробі великих акторів створити «сірі зони», де його застосування вважається призупиненим або обмеженим з міркувань національної безпеки. Саме ця спроба легітимізувати недопуск виводить нас до аналізу юридичних механізмів, які застосовують держави.

Політика «недопуску» (*non-entrée*) є прямим наслідком прагнення держави уникнути набуття юрисдикції над шукачами притулку на своїх кордонах. Це реалізується через складні юридичні та фактичні механізми, які, по суті, створюють «транзитну фікцію».

Ця фікція полягає у юридичному припущенні, що особа, яка фізично перебуває в аеропорту, порту чи на прикордонному пункті, юридично не перетинає державний кордон і не перебуває на території держави.

Науковий аналіз гостро критикує таку практику. Джеймс К. Гетевей та Томас Гаммельтофт-Гансен у статті *Non-Refoulement in a World of Cooperative Deterrence* (2015) зосередилися на політиці «кооперативного стримування» (*cooperative deterrence*). Вони стверджують, що заможні держави передають свої міжнародно-правові обов'язки на країну транзиту (наприклад, Туреччина, країна

Західного Балкану), фінансуючи їх для створення фактичних «зон обмеженого доступу» за межами свого кордону. Це є формою екстериторіального ухилення від принципу non-refoulement [6, с. 410–415].

Ці національні практики створюють «правовий вакуум» у транзитних зонах. У цьому «вакуумі» законодавство про притулок не використовує повну міру, що призводить до фактичного забезпечення свободи та забезпечує доступ до ефективних засобів правового захисту.

Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є ключовим інструментом для спростування «транзитної фікції» та юридичної кваліфікації утримання в «зонах обмеженого доступу». Суд послідовно встановлює, що довготривале, фактично ізольоване утримання особи, яка шукає притулку, у прикордонній зоні дорівнює позбавленню свободи згідно зі статтею 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ).

Найбільш знаковим є рішення у справі «*Ilias and Ahmed v. Hungary*». У рішенні Палати від 2017 року Суд прямо кваліфікував утримання заявників у закритій «транзитній зоні» на кордоні Сербії та Угорщини як незаконне позбавлення волі (порушення ст. 5 § 1 ЄКПЛ) через його тривалість, ізоляцію та надання реальної можливості вільно залишити зону. Це рішення підтвердило, що фактична ситуація (ізоляція та обмеження пересування) має пріоритет над юридичними фікціями держави.

(Примітка: Останнім рішенням Великої палати ЄСПЛ від 21 листопада 2019 р. (№ 47287/15), яке скасувало висновок про порушення ст. 5, але підтвердило порушення ст. 3 (невидворення) та екстериторіальну відповідальність держави) [4].

Війна в Україні (з 2022 року) стала ключовим чинником, який докорінно змінив реакцію великих держав (зокрема, ЄС) на міграційну кризу. ЄС вперше в історії активував Директиву про тимчасовий захист (ДТЗ) 2001/55/ЄС.

Офіційна назва: Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу

переміщених осіб та про заходи, які сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та нанесення наслідків цього [3].

Цю Директиву було активовано Радою ЄС (Рішення 2022/382) у відповідь на повномасштабну агресію РФ проти України. Вона є ключовим юридичним контраргументом проти політики «зони обмеженого доступу», що забезпечила широкий та негайний доступ до прав для мільйонів переміщених осіб.

Активізація ДТЗ є прикладом застосування спеціального законодавчого акту на масовий потік, який дозволяє уникнути індивідуальної процедури надання притулку. Фактично, ДТЗ створила широку «зону доступу» (на відмінно від «зони обмеженого доступу»), що гарантує права (проживання, робота, освіта) одразу по всій території ЄС, а не лише на кордоні.

Теоретичний аналіз та практика міжнародних судових інституцій однозначно вказують на те, що юридична кваліфікація «транзитних зон» та «зон обмеженого доступу» є центральним викликом для сучасного світового порядку, особливо в умовах воєн та інструменталізації міграції.

Доктрина та прецедентне право доводять, що «транзитна фікція» (юридичне ухилення від юрисдикції) є недійсною. Фактичне, довготривале та ізольоване утримання у прикордонних зонах кваліфікується як позбавлення свободи (ст. 5 ЄКПЛ), що підриває спроби держав створити «правовий вакуум». Незважаючи на політику «кооперативного стримування», принцип недопущення примусового повернення (*non-refoulement*) зберігає свою абсолютну силу (*jus cogens*). Це вимагає від держав «закріплення допуску» до процедури притулку, а не відмови у допуску на кордоні. Тобто проблема полягає не у неприйнятті механізмів, а у свідомому політичному виборі великих держав створювати зони обмеженого або, навпаки, необмеженого доступу. Окрім цього: у відсутності універсального, законодавчо визнаного визначення та єдиного підходу до юридичної кваліфікації «транзитних зон», що створює сприятливий ґрунт для зловживання правом, порушення принципу *non-refoulement* та розмивання фундаментальних міжнародних зобов'язань щодо захисту прав біженців і шукачів притулку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 4 листоп. 1950 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конвенція про статус біженців : Міжнародний документ від 28 лип. 1951 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №38. Ст.289. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
3. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансуванню зусиль між державами-членами стосовно прийому таких осіб та несення наслідків цього. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf
4. Grand Chamber judgment in the case of Ilias and Ahmed v. Hungary (Application no. 47287/15) dated 21 Nov. 2019 / Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198760>
5. Goodwin-Gill G. S., McAdam J. *The Refugee in International Law*. 4th ed. Oxford. Oxford University Press. 2021. 786 p.
6. Hathaway J. C., Gammeltoft-Hansen T. Non-Refoulement in a World of Cooperative Deterrence. *Michigan Law Review*. 2015. Vol. 113, No. 3. P. 303–422.
7. Phuong K. Identifying States' Responsibilities towards Refugees and Asylum Seekers. *European Society of International Law (ESIL)*. 2018.